

Goal-Free Evaluation of Iran Wheat Policy

Morteza Teimourian

*Corresponding author, Msc., Department of Public Administration and Public Policy, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: teimourian@isu.ac.ir

Seyyed Mojtaba Emami

Assistant Prof., Department of Public Administration and Public Policy, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: emami@isu.ac.ir

Abstract

Objective: Policies are often evaluated based on their goals, but public program evaluation studies indicate that evaluation of the goal itself is important, even more than reaching the goals. The Scriven "goal-free evaluation" approach is the root of such primary focus on goal evaluation. One of the important policies of each country is its agricultural policy, and wheat is considered as the most important basic product in Iran. The aim of this paper is to conduct a goal-free evaluation of wheat policy based on social, economic, and political values and conditions in Iran.

Methods: The research data were collected through interviews and reviewing the literature. The data were then analyzed based on the context evaluation method in the comprehensive evaluation approach (CIPP) and utilizing the deductive theoretical thematic analysis method.

Results: A hierarchy of objectives of wheat policy goals is presented using the means-end diagram. By using objectives tree diagram, it is possible to analyze alternative strategies for self-sufficiency. By identifying the needs of farmers and people, the underlying context components of wheat policy are analyzed in terms of issues, assets, and opportunities.

Conclusion: The results indicated a kind of displacement of goals in key wheat programs, a pause at the specific level of the means-end chain (i.e. stopping wheat imports), and staying away from moving towards higher values and goals, and limiting the scope of goals to increase wheat production. The link between the consequences of weakness in accuracy, depth, and breadth of goals in such programs with other issues such as lack of management and shortage of water resources, are causes of questioning the overall policy orientation of wheat in the country. This research innovation is applying one of the classic evaluation model for evaluating an important real policy in Iran and presenting its efficiency.

Keywords: Public policy evaluation, Wheat policy, Goal-free evaluation, CIPP, Means-end chain.

Citation: Teimourian, M., & Emami, S.M. (2019). Goal-Free Evaluation of Iran Wheat Policy. *Journal of Public Administration*, 11(3), 455-480. (in Persian)

Journal of Public Administration, 2019, Vol. 11, No.3, pp. 455-480

DOI: 10.22059/jipa.2019.280756.2542

Received: March 06, 2019; Accepted: July 02, 2019

© Faculty of Management, University of Tehran

ارزشیابی آزاد از هدف خطمشی گندم جمهوری اسلامی ایران

مرتضی تیموریان

* نویسنده مسئول، کارشناس ارشد، گروه مدیریت دولتی و سیاست‌گذاری عمومی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران. رایانامه: teimourian@isu.ac.ir

سیدمجتبی امامی

استادیار، گروه مدیریت دولتی و سیاست‌گذاری عمومی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران. رایانامه: emami@isu.ac.ir

چکیده

هدف: اغلب، خطمشی‌ها را مبتنی بر اهدافشان ارزشیابی می‌کنند؛ اما بررسی‌های ارزشیابی برنامه‌های عمومی نشان می‌دهد که ارزشیابی خود هدف، بیش و پیش از رسیدن خطمشی‌ها به اهداف اهمیت دارد. سرمنشأ این توجه اساسی به ارزشیابی هدف، رویکرد «ارزشیابی آزاد از هدف» اسکریون است. یکی از خطمشی‌های مهم هر کشور، خطمشی در قبال محصولات اساسی کشاورزی است و گندم، مهم‌ترین محصول اساسی ایران به‌شمار می‌رود. هدف از مقاله حاضر، ارزشیابی آزاد از هدف خطمشی گندم، متناسب با ارزش‌ها و اقتضاهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جمهوری اسلامی ایران است.

روش: داده‌های پژوهش که از طریق مصاحبه و مرور اسناد گردآوری شده‌اند با استفاده از روش ارزشیابی زمینه در رویکرد جامع ارزشیابی CIPP استافل بیم و بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون نظریه‌محور (قیاسی) تحلیل شد.

یافته‌ها: با استفاده از نمودار وسیله - هدف، سلسله‌مراتبی از اهداف خطمشی گندم ارائه شده است. با استفاده از نمودار درخت اهداف، امکان تحلیل راهبردهای بدیل برای خودکفایی فراهم شده است. با شناسایی نیازهای کشاورزان و مردم، مؤلفه‌های زمینه‌ای خطمشی گندم در قالب مسائل، داشته‌ها، فرصت‌ها تحلیل شده است.

نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش بیانگر نوعی از جابه‌جایی اهداف در برنامه‌های کلیدی گندم کشور، توقف در سطحی از زنجیره وسیله - هدف، یعنی قطع واردات گندم و بازماندن از ادامه حرکت به سمت ارزش‌ها و اهداف مهم‌تر و نیز محدود شدن دامنه اهداف به افزایش تولید گندم است. پیوند عواقب برآمده از ضعف در دقت، عمق و وسعت اهداف این برنامه‌ها با مسائلی مانند نداشتن مدیریت و کمبود منابع آبی، دست‌مایه واکاوی کردن کل جهت‌گیری خطمشی گندم کشور شده است. نوآوری پژوهش حاضر، کاربست یکی از مدل‌های کلاسیک ارزشیابی در یک خطمشی مهم و واقعی کشور و نشان‌دادن کارآمدی آن است.

کلیدواژه‌ها: ارزشیابی خطمشی عمومی، خطمشی گندم، ارزشیابی آزاد از هدف، ارزشیابی CIPP، زنجیره وسیله - هدف.

استناد: تیموریان، مرتضی؛ امامی، سیدمجتبی (۱۳۹۸). ارزشیابی آزاد از هدف خطمشی گندم جمهوری اسلامی ایران. مدیریت دولتی، ۱۱(۳)، ۴۵۵-۴۸۰.

مدیریت دولتی، ۱۳۹۸، دوره ۱۱، شماره ۳، صص. ۴۵۵-۴۸۰

DOI: 10.22059/jipa.2019.280756.2542

دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۵، پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۱۱

© دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

مقدمه

خطمشی‌هایی که دولت‌ها در مواجهه با مسائل^۱ و موضوعات بحث‌انگیز^۲ ارائه می‌دهند، تضمین‌کننده تمام اتفاقات آتی نیست؛ ممکن است عواملی مانند حوادث پیش‌بینی نشده^۳، پیامدهای محاسبه‌نشده^۴ و روابط علی بدفهم‌شده^۵، واقعیتی را رقم زنند که با آنچه مدنظر بوده بسیار متفاوت باشد. از این رو، به دلیل بی‌اطمینانی به تحلیل‌های پیشینی، ارزشیابی خطمشی^۶ و قضاوت‌های پسینی، برای برنامه‌های عمومی، ضرورت انکارناپذیری است (اسمیت و لاریمر^۷، ۲۰۰۹: ۱۲۹-۱۳۰). ارزشیابی با ارائه اطلاعات اتکاپذیر و معتبر عملکردی، به روشن شدن مختصات خطمشی‌ها، نقد ارزش‌های زیربنایی آنها و ساختاردهی مجدد مسائل و بازنگری در خطمشی‌ها کمک می‌کند (دان^۸، ۲۰۱۵: ۳۲۱). بنابراین تغییر خطمشی‌های عمومی (هاولت و رامش^۹، ۱۳۸۰: ۲۸۰)، ایجاد بهبود در آنها و تقویت پاسخ‌گویی در قبال آنچه اتخاذ شده است (استافل بیم و کراین^{۱۰}، ۲۰۱۴: ۱۷۴)، کارویژه اساسی مباحث ارزشیابی خطمشی است.

گذشته از اهمیت ارزشیابی خطمشی و میزان توجه به آن، بسیاری از اوقات خطمشی‌ها بر اساس میزان دستیابی به اهدافی که به صورت واضح تعریف شده‌اند، ارزشیابی می‌شوند. مطالعات ارزشیابی برنامه‌های عمومی حدود نیم قرن پیش، از این نگاه عبور کرده و رویکردهای سودمندتری ارائه کرده‌اند که بیانگر ارزشیابی خود هدف، قبل از توجه به رسیدن خطمشی‌ها به اهدافشان است (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۶-۷). نقطه آغازین این توجه اساسی به ارزشیابی هدف، رویکرد «ارزشیابی آزاد از هدف»^{۱۱} است که اسکریون در دهه ۱۹۷۰ میلادی مطرح کرده است (اسکریون^{۱۱}، ۱۹۹۱ الف؛ ۱۹۹۱ ب؛ ماتیسون^{۱۲}، ۲۰۰۵: ۱۷۱ و استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۴۸). نگاه صرف به موفقیت و عدم موفقیت‌ها در دستیابی به اهداف می‌تواند ارزشیابی را با شکست روبه‌رو کند، در این نگاه ممکن است به دلایل مختلف، برنامه به هدفی بی‌ارزش و حتی مخالف ارزش‌های کلان‌تر، فاسد، غیرکارکردی و کم‌اهمیت دست پیدا کند و به دلیل بی‌توجهی به خود هدف قضاوت مثبتی از آن ارائه شود (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۷). بنابراین ارزشیابی هدف یکی از مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین گام‌ها در راستای ایجاد پاسخ‌گویی و بهبود برنامه‌های عمومی است.

کشاورزی همواره از محورهای اساسی تمرکز دولت‌ها و مداخله آنها در اقتصادهای صنعتی شده بوده است (چمبرز^{۱۳}، ۲۰۰۲: ۱۷۵۳). خطمشی‌های کشاورزی به دلیل مباحثی چون یارانه پرداختی به تولیدات کشاورزی در طیف وسیعی از کشورها و نیز حساسیت مردم درباره غذای مصرفی خود از جایگاهی استثنایی برخوردار است. همچنین به دلیل اینکه برای خطمشی‌های سایر حوزه‌ها مانند سلامت نوعی مرکزیت دارد، از اهمیتی مضاعف برخوردار می‌شود. جریان‌های کلیدی خطمشی از جمله فناوری، ساختار بازار، ترجیحات مصرف‌کننده و خطمشی عمومی بر حوزه کشاورزی

1. Problems

3. Unforeseen events

5. Misunderstood causal relationships

7. Smith & Larimer

9. Stufflebeam & Coryn

11. Scriven

13. Chambers

2. Issues

4. Unaccounted for onsequences

6. Policy evaluation

8. Dunn

10. Goal-free evaluation

12. Mathison

تأثیرگذار بوده و خطمشی‌های کشاورزی را شکل داده است (گرت^۱، ۲۰۰۶). یکی از خطمشی‌های مهم هر کشور، خطمشی آن در قبال محصولات اساسی کشاورزی مانند گندم، برنج، لبنیات، روغن و گوشت است. گندم یکی از کالاهای اساسی بسیار مهم در کشور ماست. یکی از وجوه حیاتی بودن گندم به الگوی مصرف برمی‌گردد، به طوری که فراورده‌های مختلف گندم اعم از دانه، آرد، کیک و شیرینی، ماکارونی، رشته و نان با سهمی بیش از ۴۰ درصد، از اقلام تأمین‌کننده انرژی بسیار مهم در سبد غذایی خانوارهای کشور محسوب می‌شود (قصوری و حقیقی، ۱۳۹۴؛ حیدری و اسماعیلی‌پور، ۱۳۸۹ و امیراحمدی، ۱۳۷۰). طبق آخرین آمار منتشرشده از سوی وزارت جهاد کشاورزی، در سال ۱۳۹۶ سطح ۵/۴۳ میلیون هکتار شامل ۲/۰۴ میلیون هکتار کشت آبی و ۳/۳۹ میلیون هکتار کشت دیم به گندم اختصاص داشته و در نتیجه ۱۲/۴ میلیون تن گندم شامل ۸/۸۸ میلیون تن گندم آبی و ۳/۵۱ میلیون تن گندم دیم^۲ در کشور تولید شده است (احمدی، عبادزاده، عبدشاه، کاظمیان و رفیعی، ۱۳۹۷). بر اساس آخرین آمارهای بانک مرکزی، متوسط واردات گندم پس از پیروزی انقلاب اسلامی، سالانه حدود سه میلیون تن بوده است (گزارش بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران^۳، ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۵). مسئله نیاز به واردات گندم، در کنار تحریم‌های اقتصادی دشمن، توجه دست‌اندرکاران را به وضع خطمشی‌ها و اقدام‌های خرد و کلان گوناگون برای استفاده از ظرفیت‌های تولید کشاورزی کشور معطوف کرده است. تسهیلات بانکی، برنامه‌های پژوهشی، آموزشی و ترویجی، بیمه محصولات کشاورزی، طرح سنابل گندم دیم، خرید تضمینی محصولات اساسی کشاورزی، طرح محوری گندم آبی، تأمین و توزیع بذر و سایر نهاده‌های یارانه‌ای، تشکیل دفتر گندم در وزارتخانه و طرح خودکفایی گندم، از دسته دخالت‌های دولت در زمینه محصول اساسی گندم بوده است. ارائه قضاوتی روشن‌تر از میزان موفقیت یا ناموفقیت خطمشی‌های گندم و همچنین تلاش برای ایجاد بهبود در آنها، بدون واکاوی هدف این خطمشی‌ها ممکن نیست، زیرا تمام تلاش‌های انجام‌شده در چهل سال گذشته برای رسیدن به آن هدف بوده است و بدون تجدید نظر، عمق‌بخشی و بازنگری در هدف خطمشی‌های گندم، در بهترین حالت موفقیت‌های قبلی صیانت می‌شود. با توجه به موارد بیان‌شده، نوشتار حاضر، به دنبال ارزشیابی هدف خطمشی‌های گندم، متناسب با ارزش‌ها و اقتضائات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جمهوری اسلامی ایران، برگرفته از رویکرد ارزشیابی آزاد از هدف و با استفاده از مدل ارزشیابی زمینه است. به این منظور، لازم است به پرسش‌های اصلی ارزشیابی زمینه «خطمشی‌های گندم در جمهوری اسلامی ایران» پاسخ داده شود:

۱. آیا خطمشی گندم در جمهوری اسلامی ایران ناظر به نیازهای با اولویت بالا تعریف شده است؟ رابطه این خطمشی با نیازهای اساسی نفع‌بران^۴ آن چگونه است؟
۲. آیا اهداف تصریح‌شده خطمشی گندم در جمهوری اسلامی ایران، منعکس‌کننده نیازهای سنجیده شده است؟ رابطه اهداف با نیازهای نفع‌بران، اقتضائات و ارزش‌های جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟

1. Grant

۲. متوسط سطح زیر کشت گندم از سال ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۹۶، ۶/۱ میلیون هکتار و متوسط تولید گندم در این سال‌ها ۹/۵ میلیون تن بوده است (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۸/۰۲/۱۴).

3. <https://tsd.cbi.ir/Display/Search.aspx>

4. Beneficiaries

پیشینه پژوهش

مطالعات گسترده نشان می‌دهد که با وجود اهمیت مسئله امنیت غذایی و تأمین محصولات اساسی مورد نیاز، پژوهش‌های سابق خطمشی‌گذاری عمومی در کشور، کمتر به این حوزه پرداخته‌اند. همچنین مطالعات گذشته در زمینه ارزشیابی خطمشی عمومی نیز کمتر به ارزشیابی یک برنامه مشخص پرداخته و بیشتر به دنبال بررسی روش‌ها و بحث در خصوص چگونگی ارزشیابی بوده است (جدول ۱). همان‌گونه که در ادامه مشاهده می‌شود، پژوهش حاضر برای نخستین بار، با کمک ارزشیابی آزاد از هدف و مدل عملیاتی ارزشیابی زمینه یکی از مهم‌ترین خطمشی‌های کشور را ارزشیابی کرده و کارآمدی آن را به نمایش گذاشته است.

جدول ۱. مطالعات پیشین ارزشیابی خطمشی

نویسندگان و سال	پژوهش
حسنقلی‌پور، امیری و پورعزت، ۱۳۹۶	عنوان: توسعه مدل ارزشیابی خطمشی نگاه‌داشت اثربخش اعضای هیئت علمی در آموزش عالی هدف: ارائه مدل ارزشیابی خطمشی نگاه‌داشت اثربخش اعضای هیئت علمی توضیح: در این مقاله از مدل ارزشیابی CIPP برای توسعه مدل پژوهش استفاده شده است. روش: آمیخته (تحلیل تم و دلفی)
گرچی‌پور، خاشعی، اسلامبولچی و اصغری صارم، ۱۳۹۸	عنوان: الگوی ارزشیابی فرایند خطمشی‌گذاری فرهنگی با رویکرد مطالعه کیفی اسناد فرهنگی جمهوری اسلامی ایران هدف: شناسایی و تدوین شاخص‌های مطلوبیت برای ارزشیابی بومی در هر مرحله فرایند خطمشی‌گذاری فرهنگی در نظام جمهوری اسلامی ایران روش: کیفی (تحلیل مضمون)
محمدی، دانایی‌فرد و ذوالفقارزاده، ۱۳۹۷	عنوان: بررسی دلالت‌های واقع‌گرایی انتقادی در ارزشیابی خطمشی علم، فناوری و نوآوری هدف: احصای دلالت‌های واقع‌گرایی انتقادی برای خطمشی‌گذاری علم، فناوری و نوآوری روش: دلالت‌پژوهی
رحیمی، ۱۳۹۵	عنوان: روش‌های ارزشیابی خطمشی عمومی با رویکرد اسلامی هدف: معرفی روش‌های ارزشیابی خطمشی عمومی با رویکرد اسلامی روش: استنباطی - تحلیلی
قلی‌پور سوته، عطاران و وطن‌دوست، ۱۳۹۶	عنوان: ارزشیابی خطمشی عمومی هدفمند کردن یارانه‌ها: از آغاز اجرا تا پایان دوره تصدی دولت دهم هدف: ارزشیابی خطمشی عمومی هدفمندی یارانه‌ها در قالب سه بعد فرایندی، برنامه‌ای و سیاسی روش: آمیخته (تحلیل تاریخی و پیمایش)
رضایی‌منش، عبدالحمید، پورعزت و شریف‌زاده، ۱۳۹۳	عنوان: الگوی ارزشیابی خطمشی‌های عمومی در پرتوی معرفت‌علوی هدف: ارائه تصویری بصیرت‌بخش از الگوی مناسب برای ارزشیابی حکومت برگرفته از سیره انسان کامل روش: تحلیل محتوا و مدل‌سازی ساختاری - تفسیری
شکری، دانایی‌فرد، خیرگو و فانی، ۱۳۹۷	عنوان: چگونگی ارزشیابی کیفیت خطمشی‌های عمومی در ایران: پژوهشی اکتشافی مبتنی بر روش‌شناسی ترکیبی هدف: طراحی الگویی برای ارزشیابی کیفیت خطمشی‌های عمومی روش: آمیخته
فتحی، جهانگیری، طاهرپور، ۱۳۹۵	عنوان: ارزشیابی سیاست‌های کلی اصل ۴۴ در حوزه صنعت، معدن و تجارت هدف: تبیین میزان پرداختن به اهداف و پیامدهای خطمشی روش: آمار تحلیلی

حوزه مطالعاتی ارزشیابی خطمشی، دارای مدل‌ها و الگوهای متنوعی است (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴) که باید متناسب با مسائل و دغدغه‌های مختلف، از رویکرد مناسب آن استفاده کرد. یکی از رویکردهای بسیار مهم ارزشیابی که جایگاه مهمی در ادبیات آن دارد، ارزشیابی آزاد از هدف (اسکریون، ۱۹۷۴؛ ۱۹۹۱ الف؛ ۱۹۹۱ ب) است. این رویکرد با نقد اسکریون بر ارزشیابی‌های رایج ارائه شد و توجه بسیاری از صاحب‌نظران را به خود جلب کرد. به نظر می‌رسد بهتر باشد که برای کاربست عملیاتی این رویکرد، از مدل ارزشیابی CIPP^۱ (استافل بیم، ۱۹۸۳؛ ۲۰۰۰؛ ۲۰۰۳؛ ۲۰۰۴؛ استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴ و استافل بیم و ژانگ^۲، ۲۰۱۷) استفاده شود. بنابراین در ادامه، ابتدا به بیان ارزشیابی آزاد از هدف و پس از آن، ارزشیابی زمینه زیرمجموعه مدل ارزشیابی CIPP پرداخته می‌شود. در نهایت چستی خطمشی‌های گندم و گستره آنها ارائه خواهد شد.

ارزشیابی آزاد از هدف

در حوزه ارزشیابی، تحولات زیادی در چند دهه گذشته رخ داده و تعریف‌ها و رویکردهای متفاوتی شکل گرفته است. یکی از ابتدایی‌ترین تعاریف ارزشیابی، «تعیین میزان دستیابی به اهداف» است (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۶) که از آن با عنوان «ارزشیابی مبتنی بر اهداف»^۳ یاد می‌کنند. در این تعریف که هنوز هم معمول‌ترین تعریف ارزشیابی در کشورمان است، واژه «هدف» بیانی کلی یا جزئی از رهاوردهای مورد انتظار یک برنامه است (تا کر^۴، ۲۰۰۵: ۱۷۱ و ۲۸۱). به این ترتیب، ارزشیابی مبتنی بر اهداف، به دنبال سنجش ره‌آوردها است. ارزشیابان حرفه‌ای به این رویکرد در دهه ۱۹۶۰ و اوایل دهه ۱۹۷۰ توجه کردند، اما به مرور به آن انتقاد شد. در ارزشیابی مبتنی بر اهداف، لازم است اهداف به صورت جزئی، خاص و دقیق بیان شوند که زمان زیادی به خود اختصاص می‌دهد و به سنجش‌های معتبر برای اندازه‌گیری هر هدف نیاز دارد. از طرفی ارزشیابی مبتنی بر هدف به دلیل تأکید زیاد بر اندازه‌گیری اهداف، اجزای مناسبی برای شناسایی تأثیرات ناخواسته، توصیف تنوع نتایج ناشی از زمینه برنامه و سنجش روابط بین اهداف ندارد (کریستی و آلکین^۵، ۲۰۰۵: ۲۸۱-۲۸۴).

با اینکه دنباله‌روی از ارزشیابی مبتنی بر اهداف، می‌تواند در سنجش میزان دستیابی به اهداف ارزش داده‌شده هدایتگر ما باشد، اما در نگاهی وسیع‌تر، این رویکرد محدودیت‌هایی جدی دارد و حتی ممکن است در عرصه اجتماع عملی مخرب باشد که از آن به شکست ارزشیابی تعبیر می‌شود. چه بسا اهدافی که در ذات خود شایستگی پیگیری ندارند و نمی‌توان فقط به دلیل رسیدن به چنین اهدافی، برنامه را موفق دانست. به‌طور یقین ارزشیابان باید از این قضاوت بپرهیزند که فقط به دلیل دستیابی یک برنامه به اهدافش، آن را موفق بدانند. ممکن است اهداف آلوده به فساد، با کارکرد نامناسب، بی‌اهمیت، متناقض با نیازهای مخاطبان مد نظر برنامه و در کل، برآمده از انگیزه‌های سوداگرانه یا ناشی از سایر تعارضات منافع همراه باشند. مشکل دیگر این رویکرد در هدایت ارزشیابی به سمت نگاه تک بعدی صرف به

1. Context, input, process, product evaluation
3. Objectives-based evaluation
5. Christie & Alkin

2. Stufflebeam & Zhang
4. Tucker

ره‌آوردها است. در حالی که بسیاری از ارزشیابی‌ها باید علاوه بر ره‌آوردها خود اهداف، ساختارها و فرایندها را بیازمایند و نیز در بهبود برنامه مشارکت داشته باشند. به‌علاوه، تمرکز بر ره‌آوردها و عدم ارزشیابی سایر مؤلفه‌های برنامه، می‌تواند به در نظر نگرفتن پیامدهای مهم و ناخواسته منجر شود (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۶-۷).

در مقابل «ارزشیابی مبتنی بر هدف» و در انتقاد به نقص‌های آن، «ارزشیابی آزاد از هدف» طرح شد (اسکریون، ۱۹۷۴: ۱۹۹۱ الف و ب). اسکریون تأکید دارد، به‌جای تعیین اینکه آیا به اهداف دست یافته شد، باید به قضاوت‌های ارزشی قابل دفاع رسید. باید صرف نظر از اهداف، ره‌آوردها شناسایی شده و از دیدگاه نیازهای مصرف‌کنندگان سنجیده شوند. وی ارزشیابی مبتنی بر اهداف را نامعتبر می‌داند، به این علت که اهداف ایجادکنندگان برنامه ممکن است غیراخلاقی، غیرواقعی، متناقض با نیازهای سنجیده‌شده، مطابق علائق برنامه‌ریزان و به دور از واری‌های جانبی برنامه باشند. بنابراین در ارزشیابی آزاد از هدف، صرف نظر از اهداف برنامه‌ریزان، تمام تأثیرات برنامه رصد می‌شود (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۳۴۳-۳۴۷). ارزشیابی آزاد از هدف، به‌دنبال کشف این است که «برنامه واقعاً چه می‌کند»، بدون اینکه اشاره‌ای به «چیزی که تلاش شد، تا انجام شود»، داشته باشد. بر این اساس، ارزش برنامه زمانی نمایان می‌شود که بر نیازهای مخاطبان پیش روی خود تأثیر می‌گذارد (اسکریون، ۱۹۹۱ الف: ۱۷۹). اسکریون مدعی می‌شود، اگر ارزشیابی بر این اساس انجام گیرد، موفقیت‌ها و عدم موفقیت‌های واقعی برنامه شناسایی می‌شود (کریستی و آلکین، ۲۰۱۳: ۳۳). به بیان دیگر، ارزشیابی آزاد از هدف، با تمرکز بر قضاوت‌های ارزشی واقع‌بینانه اهداف فعلی برنامه را هم نقد می‌کند.

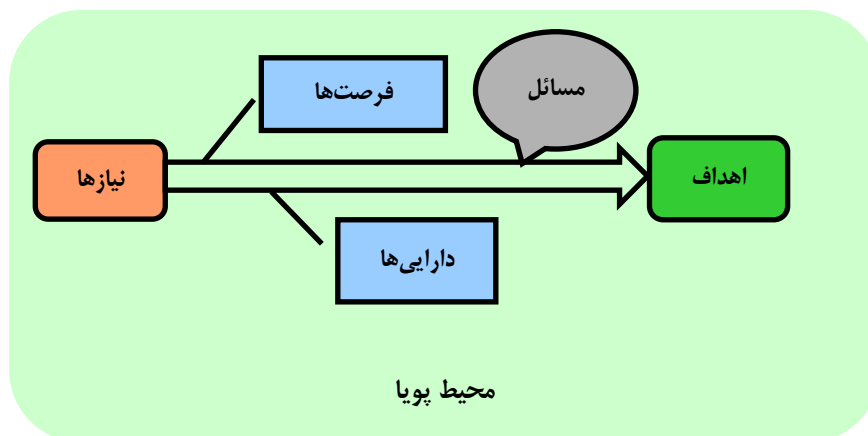
ارزشیابی زمینه

مدل CIPP یکی از مدل‌های جامع و نظام‌مند ارزشیابی خطمشی است که از چهار جزء ارزشیابی زمینه^۱، ارزشیابی ورودی^۲، ارزشیابی فرایند^۳ و ارزشیابی محصول^۴ تشکیل شده است (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۳۰۹). «ارزشیابی زمینه» به‌دنبال شناسایی نیازها است تا مبتنی بر آن، اهداف برنامه را مشخص کند (کریستی و آلکین، ۲۰۱۳: ۴۱). بنابراین به نظر می‌رسد این ارزشیابی، روشی نظام‌مند و عملیاتی برای کاربست دغدغه ارزشیابی آزاد از هدف است. پس از آنکه استافل بیم متوجه شکست بسیاری از پروژه‌های آموزشی کشورش به‌دلیل اهداف غیرواضح و نامناسب شد، ارزشیابی زمینه را طرح کرد (استافل بیم و ژانگ، ۲۰۱۷: ۱۳). ارزشیابی زمینه می‌تواند پاسخی عملیاتی به اشکال‌های ارزشیابی‌های سنتی مبتنی بر هدف باشد. نخستین نگاه‌های ارزشیابی، بدون هیچ تأملی به سراغ این پرسش می‌رفتند که «آیا اهداف برنامه محقق شد یا خیر؟» اما ارزشیابی زمینه از ابتدا به خود اهداف نگاه می‌کند و به‌دنبال پاسخ به این پرسش است که «آیا برنامه بر اساس نیازهای سنجیده‌شده نفع‌بران، بر اهداف واضحی منطبق بوده است؟» (استافل بیم، ۲۰۱۳: ۲۴۴).

1. Cotext Evaluation
3. Process Evaluation

2. Input Evaluation
4. Product Evaluation

به طور کلی ارزشیابی زمینه «نیازها»^۱، «مسائل»^۲، «داشته‌ها»^۳ و «فرصت‌ها»^۴ و نیز «شرایط و پویایی‌های زمینه‌ای»^۵ را می‌سنجد تا تصمیم‌گیران را در تعریف اهداف و تعیین اولویت آنها راهنمایی کند (شکل ۱) و همچنین به گروه گسترده‌ای از افراد، قضاوت‌هایی درباره اهداف، اولویت‌ها و ره‌آوردها ارائه می‌دهد. در ارزشیابی زمینه، «نیازها» به آنچه اطلاق می‌شود که برای واقعیت دادن به یک هدف و مقصود قابل دفاع، لازم و مفید هستند و منظور از «اهداف قابل دفاع» آن مواردی است که لازم است به آنها در ارتباط با مأموریت سازمان با رعایت استانداردهای اخلاقی و قانونی، دست یافته شود. «مسائل» موانع فائق آمدن در دستیابی و استمرار در پاسخ به نیازهای مد نظر هستند و «داشته‌ها» تخصص و خدماتی در دسترس هستند که برای کمک به واقعیت دادن به هدف و مقصود مد نظر قابل استفاده‌اند. در نهایت «فرصت‌ها» به طور خاص شامل منابع تأمین مالی هستند که ممکن است برای پاسخ به نیازها و حل مسائل پیش رو از آنها بهره‌برداری شود (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۳۱۲-۳۲۰).

شکل ۱. مؤلفه‌های اصلی ارزشیابی زمینه

اهدافی که در ارزشیابی زمینه دنبال می‌شوند، عبارت‌اند از: ۱. مشخص کردن محدوده و توصیف برنامه مدنظر؛ ۲. شناسایی نفع‌بران و سنجش نیاز آنها؛ ۳. شناسایی مسائل و موانع پاسخ به نیازها؛ ۴. شناسایی دارایی‌های مرتبط و در دسترس و فرصت‌های سرمایه‌گذاری که برای پاسخ به نیازها قابل استفاده هستند؛ ۵. تدارک مبنایی برای تنظیم اهداف بهبوددهنده؛ ۶. سنجش وضوح و تناسب اهداف بهبوددهنده؛ ۷. تدارک مبنایی برای قضاوت درباره ره‌آوردهای برنامه. ارزشیابی زمینه، ممکن است قبل، حین یا حتی بعد از یک پروژه، برنامه یا سایر مداخلات، اجرا شود. در مواردی که ارزشیابی قبل از شروع برنامه انجام می‌شود، ممکن است ارزشیابی‌های زمینه در راستای کمک به تنظیم اهداف و اولویت‌های برنامه اجرا شود. در مواردی که ارزشیابی حین یا بعد از برنامه آغاز می‌شود، اغلب ارزشیابی زمینه برای

1. Needs
3. Assets
5. Contextual condition and dynamics

2. Problems
4. Opportunities

قضاوت درباره اهداف مستقرشده و کمک به مخاطبان برای سنجش ارزش تلاش‌های صورت گرفته در راستای پاسخ به نیازهای نفع‌بران انجام می‌شوند (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۳۲۱).

زنجیره وسیله - هدف و درخت اهداف

به دنبال تمرکز ارزشیابی زمینه بر قضاوت درباره اهداف، تحلیل وسیله - هدف^۱ روشی است که به صورت نظام‌مند به کشف وسایل یا ابزارهای^۲ مفید برای دستیابی به اهداف کمک می‌کند. وسایل، اشاره به فعالیت‌ها یا تغییرات درون یک سیستم دارد و اهداف، به انتظارات و چشم‌داشت از یک بازیگر (برای مثال، مصرف انرژی کمتر) بر می‌گردد. نمودار وسیله - هدف، روابط میان اهداف و ابزارها (وسایل) را به صورت طیفی کامل و زنجیره‌وار از اهداف بنیادین تا اقدامات خاص ترسیم می‌کند. بنابراین دو گونه کاربرد برای این نمودار وجود دارد: ۱. به عنوان ابزاری توصیفی برای تعیین حدود مسائل و نیز شناسایی و کشف اهداف بنیادین؛ به این منظور، این پرسش‌ها به صورت مدام مطرح می‌شوند که چرا بازیگر یا مشتری مد نظر، می‌خواهد به فلان چیز دست پیدا کند؟ چه اهداف یا انگیزه‌های زیربنایی و ضمنی‌ای ممکن است وجود داشته باشد؟ ۲. به عنوان ابزاری تحلیلی؛ نمودار وسیله - هدف به استنباط عقبه‌های اهداف منتخب و همچنین ترسیم نقشه خطمشی‌ها و تغییرات در نظر گرفته شده برای رسیدن به اهداف کمک می‌کند. به این ترتیب، چگونگی ارتباط میان اقدامات و اهداف خاص روشن شده و تأثیرات مورد انتظار از اقدامات در نمودار ارائه می‌شود (تیسن و واکر^۳، ۲۰۱۳: ۲۶۶ و ۲۶۷). دان (۲۰۱۵: ۴) در مباحث تحلیل خطمشی^۴ از ادبیات وسیله و هدف استفاده می‌کند. وی پیامدهای خواسته شده و مورد انتظار^۵ را اهداف و سلسله اقدامات ترجیح داده شده^۶ را وسایل نام گذاری می‌کند. دان انتخاب اهداف و وسایل را ارزش‌بار و مستلزم در نظر گرفتن نسبت آنها با ارزش‌های مختلف از جمله عدالت، کارایی، امنیت، آزادی و دموکراسی می‌داند.

روش درخت اهداف^۷ مکمل مباحث زنجیره وسیله - هدف در ارزشیابی هدف یک برنامه است. درخت اهداف مطابق اهداف بنیادین بازیگران و بر حسب صفات خاص قابل اندازه‌گیری ترسیم می‌شود. این تحلیل از یک هدف شروع می‌کند و در جست‌وجوی اهداف جزئی‌تر به سطوح پایین‌تری از اهداف باز می‌گردد (تیسن و واکر، ۲۰۱۳: ۲۶۹). ترسیم نقشه اهداف^۸ در قالب درخت سلسله‌مراتبی اهداف، ساختار کلی اهداف و روابط آنها با بدیل‌های خطمشی را به نمایش می‌گذارد (دان، ۲۰۱۵: ۲۱۸). برخلاف زنجیره هدف - وسیله، در درخت اهداف، اهداف سطوح بالاتر با کمک روابط تعریف شده - نه با روابط علی - به سطوح پایین‌تر مرتبط می‌شوند. به این ترتیب، سطوح پایین‌تر اهداف نمایانگر جنبه‌های چندگانه و متنوع مسائل مرتبط و خرده نظام‌های مربوطه است (تیسن و واکر، ۲۰۱۳: ۲۶۹). به بیان دیگر، نمودار وسیله - هدف، مسیر گام به گام از یک وسیله و اهداف میانی تا هدف نهایی را نشان داده و نمودار درخت اهداف، مسیرهای جایگزین و مکمل رسیدن به یک هدف را نشان می‌دهد.

1. Means-Ends Analysis

3. Thissen & Walker

5. Desired Consequences

7. Objectives Tree (or Objectives Hierarchy)

2. Instruments

4. Policy Analysis

6. Preferred Courses of Action

8. Objectives Mapping

گستره‌شناسی خطمشی گندم

رصد ابزارهای خطمشی امکان نمایان ساختن و بررسی تغییرات خطمشی را فراهم می‌سازد (گرنٹ، ۲۰۱۰: ۲۲). در کشاورزی، متناسب با اهداف خطمشی‌ها، ابزارهای متفاوتی وجود دارد. فاطمی امین و مرتضایی (۱۳۹۲: ۸۹-۹۷) «تعیین قیمت»، «پرداخت یارانه»، «خرید تضمینی»، «قیمت تضمینی»، «ذخیره‌سازی»، «تأمین از طریق واردات»، «توزیع سهمیه‌ای» و «تأمین نهاده‌های دامی» را از ابزارهای تنظیم بازار در کشاورزی می‌دانند. گرنٹ (۲۰۱۰: ۲۶) با اشاره به خطمشی‌های اتحادیه اروپا ابزارهای خطمشی کشاورزی را در سه دسته کلی ارائه می‌دهد: ابزارهایی که مردود شده‌اند یا از کارایی افتاده‌اند مانند جبران خسارت پولی^۱ و قیمت آستانه^۲، ابزارهایی که هنوز برقرارند ولی طی زمان کم‌اهمیت شده‌اند مانند یارانه صادراتی^۳ و سهمیه‌ها^۴ و ابزارهای به‌نسبت جدید که در شکل دادن خطمشی کشاورزی اروپا در آینده مهم به نظر می‌رسند مانند پرداخت به یک مزرعه خاص^۵ و مطلوبیت متقابل^۶.

در ایران برای حمایت از بخش کشاورزی برنامه‌های مختلفی دنبال می‌شود که عبارت‌اند از بیمه محصولات کشاورزی، یارانه نهاده‌های کشاورزی، خرید تضمینی برخی از محصولات کشاورزی به‌خصوص محصولات اساسی، آموزش و ترویج کشاورزی، حمایت‌های تعرفه‌ای در صادرات و واردات محصولات کشاورزی، اختصاص ارز صادراتی، ذخیره‌سازی و حمل‌ونقل محصولات کشاورزی، معافیت‌های مالیاتی، محدودیت‌های وارداتی، انتقال فناوری به مزارع کشاورزی و برنامه‌هایی از این قبیل. هر یک از این برنامه‌ها در هر یک از محصولات کشاورزی، به‌تنهایی به کار نمی‌رود، بلکه در موقعیت خاص، خطمشی‌ها و برنامه‌های مختلفی برای تحقق هدف حمایت از کشاورزی، دست به دست هم می‌دهند.

برنامه‌های بلندمدت یادشده از جمله بیمه، یارانه نهاده و خرید تضمینی، همواره محصول اساسی گندم را نیز پوشش داده است. اما به‌طور خاص، در سه دوره بسته‌هایی از این برنامه‌ها برگرفته از ترکیب متفاوتی از خطمشی‌ها درباره گندم طرح‌ریزی و اجرا شده است: طرح سنابل گندم دیم، طرح محوری گندم آبی و طرح خودکفایی گندم. طرح سنابل در دهه ۶۰ از سوی جهاد سازندگی با تمرکز بر افزایش تولید و عملکرد گندم دیم دنبال شد. طرح محوری از اواخر دهه ۶۰ توسط وزارت کشاورزی کلید خورد و در دهه ۷۰ نیز با تمرکز بر افزایش تولید و عملکرد گندم آبی ادامه پیدا کرد. طرح خودکفایی گندم از ابتدای دهه ۸۰ با عنوان «طرح افزایش عملکرد و تولید گندم آبی و دیم کشور» برای یک دوره ده ساله در وزارت جهاد کشاورزی نگارش شده و در عمل با عنوان طرح خودکفایی گندم^۷ پیگیری شد.

خطمشی‌هایی که در این طرح‌ها دنبال شدند به‌طور عمده عبارت‌اند از خطمشی‌های آموزشی و ترویجی در قالب برنامه‌هایی مانند مهندسان ناظر مزارع گندم و نشریه‌های فنی گندم، خطمشی‌های تأمینی و حمایتی در قالب برنامه‌هایی

1. Monetary compensation amount

2. Target price

3. Export subsidies

4. Quotas

5. Single farm payment

6. Cross-compliance

۷. با اینکه گفته می‌شود جهاد سازندگی پس از ادغام در وزارت کشاورزی هویت خود را از دست داد (پورعزت، روزبهبانی، طاهری عطار و سعدآبادی، ۱۳۹۳: ۴۲۱-۴۲۲)، اما طرح خودکفایی گندم از ثمرات ماندگار حضور افراد جهاد سازندگی در وزارت جهاد کشاورزی بود.

مانند توزیع بذر و کود شیمیایی یارانه‌ای، خرید تضمینی گندم و بیمه محصول گندم و خطمشی‌های ساختاری و اداری مانند تشکیل دفتر طرح گندم. در یک تقسیم‌بندی از خطمشی‌های کشاورزی، این طرح‌ها، خطمشی‌های تولیدی محصول محور محسوب می‌شوند که سایر ابزارها و برنامه‌ها را برای پیشبرد گندم به خدمت گرفته‌اند. بنابراین می‌توان این‌گونه بیان کرد که خطمشی‌های گندم نوعی خطمشی محصول محور بوده‌اند که به ابعاد ترویج دانش فنی تولید، تأمین نهاده‌های تولید و خرید محصول به صورت حمایتی و تا حدی پوشش مخاطرات احتمالی تولید پرداختند و با به‌کارگیری نوعی از ساختار کلان اداری و در سطح ملی با جامعه گندم‌کاران کشور (بیش از یک میلیون نفر (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۴) که در سطحی بیش از شش میلیون هکتار (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۸/۰۲/۱۴) گندم کشت می‌کنند) روبه‌رو شده‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

روش‌شناسی ارزشیابی زمینه‌مشمول بر «گردآوری» مجموعه متنوعی از اطلاعات و داده‌ها درباره جامعه هدف و محیط پیرامون آن و همچنین «تحلیل» داده‌ها با کمک گستره متنوعی از ابزارهای تحلیلی است. در این روش‌شناسی می‌توان از روش‌های تحلیل سیستم، پیمایش‌ها، مرور سند، تحلیل داده‌های ثانوی، شنیدن، مصاحبه، گروه‌کانونی، آزمون‌های تشخیصی، مطالعات موردی، بازدیدهای میدانی، مطالعات شناختی و تکنیک دلفی استفاده کرد (استافل بیم و کراین، ۲۰۱۴: ۳۲۱-۳۲۳). به این ترتیب، متناسب با هدف پژوهش و برای پاسخ به پرسش‌های اصلی ارزشیابی زمینه، طرح کلی روش‌شناسی مقاله حاضر به صورت زیر است:

جدول ۲. طرح کلی روش‌شناسی پژوهش

ارزشیابی رهیافت ارزشیابی: ارزشیابی CIPP	نوع پژوهش
مطالعه موردی	راهبرد پژوهش
قضاوتی و هدفمند	روش نمونه‌گیری
بررسی اسناد (بیش از ۴۴ مورد)	ابزار گردآوری داده
<ul style="list-style-type: none"> - قوانین بالادستی (قانون اساسی و ...) - بیانات امام و رهبری - گزارش‌ها و تحلیل‌ها - پایگاه‌های داده‌های آماری (بانک مرکزی، مرکز آمار ایران و ...) - کتب و مقالات و ... 	<ul style="list-style-type: none"> - مجریان طرح گندم - کارشناسان کشاورزی - کشاورزان و ...
تحلیل مضمون نظریه‌محور (بیش از ۳۰۰ مضمون)	روش تجزیه و تحلیل داده
<ul style="list-style-type: none"> ۱. مستندسازی کامل و ارائه گزارش دقیق پژوهش ۲. کثرت‌گرایی در منابع و ابزارهای استخراج داده 	اعتبارسنجی پژوهش

با توجه به اینکه هدف پژوهش حاضر بررسی ابعادی از خطمشی‌های کشور در حوزه خاص محصول اساسی گندم است، راهبرد پژوهش مطالعه موردی در نظر گرفته شد. بر همین اساس، به‌منظور پاسخ به پرسش‌های پژوهش و گردآوری داده، به داده‌های شفاهی نزد افراد و داده‌های آماری و اسناد موجود به روش نمونه‌گیری قضاوتی یا هدفمند مراجعه شد. علت انتخاب این نوع از نمونه‌گیری، این است که هدف اساسی ما در مطالعه موردی، «معرف» بودن بیشتر نمونه‌ها (منابع داده‌ای) نیست، بلکه یافتن نمونه‌هایی است که «روشنگر» و «تعمیق‌بخش فهم» باشند.

به این ترتیب، با افراد دخیل در اجرای طرح‌های مربوط به گندم، خبرگان و کارشناسان کشاورزی به‌خصوص در حوزه گندم، وزرا و مدیران فعلی یا گذشته وزارت جهاد کشاورزی و کشاورزان گندم‌کار، در رابطه با جوانب مختلف مسئله گندم کشور بیش از ۲۳ مصاحبه صورت گرفت. مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری و در مواردی، فراتر از آن، برای تأمین کیفیت داده‌ها و دسترسی به حداکثر داده‌های موجود در خصوص مورد مطالعه ادامه یافتند. تعداد زیادی از اسناد از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بیانات حضرت امام خمینی رحمه‌الله‌علیه (حداقل ده سند) و مقام معظم رهبری مُدَّطَّله‌العالی (حداقل ۲۳ سند)، سیاست‌های کلی نظام در بخش کشاورزی، سند چشم‌انداز، برنامه‌های پنج‌ساله و سایر گزارش‌های قابل استفاده مانند اسناد برنامه‌های مرتبط با گندم، بررسی شدند. داده‌های آماری موجود در حوزه گندم کشور نیز به‌صورت هدفمند از پایگاه‌هایی مانند بانک مرکزی، مرکز آمار ایران، وزارت جهاد کشاورزی و سازمان کشاورزی و غذای سازمان ملل متحد (فائو) استخراج شدند.

برای تحلیل داده‌ها، از کدگذاری به روش تحلیل مضمون نظریه‌محور (قیاسی) (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۷۴) استفاده شده است. نظریه‌های مبنای کدگذاری عبارت‌اند از ارزشیابی آزاد از هدف، ارزشیابی زمینه (شامل مؤلفه‌های نیازها، اهداف، فرصت‌ها، داشته‌ها و مسائل)، زنجیره وسیله - هدف و درخت اهداف. بررسی اعتبار تحلیل مضمون نیز مانند سایر تحقیقات کیفی است و از آنجا که روشی منعطف است، پژوهشگر باید کار انجام‌شده را به‌صورت واضح توضیح دهد و تطابق آنچه باید انجام می‌شده، با آنچه انجام‌شده را به نمایش بگذارد (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۶). بنابراین در این پژوهش، اعتبارسنجی پژوهش از طریق مستندسازی حداکثری، از جمله صورت جلسات مصاحبه، متن پیاده‌شده جلسات، متن سایر اسناد و کثرت‌گرایی در منابع استخراج داده انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

داده‌های پژوهش بر اساس مضامین محوری «اهداف»، «نیازها»، «مسائل»، «فرصت‌ها» و «داشته‌ها» ساماندهی شده است. این مضامین نشان‌دهنده مؤلفه‌های بسیار مهمی است که از پاسخ به پرسش‌های ارزشیابی به‌دست آمده است. پس از نمایش مضامین مستخرج در جدول ۳، درباره یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌ها بحث شده است. به‌منظور، ارائه قضاوتی روشن‌تر درباره اهداف خطمشی گندم کشور نتایج در سه بخش، گزارش شده است.

جدول ۳. مضامین پاسخ به پرسش‌های ارزشیابی

منبع داده	سؤال ارزشیابی	مضامین محوری	مضامین پایه
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۲	اهداف برنامه	افزایش تولید گندم
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۲	اهداف برنامه	قطع واردات گندم
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۲	اهداف میانی	خودکفایی در محصولات اساسی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۲	اهداف میانی	ایجاد بازدارندگی در مقابل فشار دشمن
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۲	اهداف میانی	امنیت غذایی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۲	اهداف نهایی	استقلال اقتصادی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۲	اهداف نهایی	حفظ کرامت و عزت ملی
اسناد	پرسش ۲	اهداف نهایی	شکوفایی اقتصادی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۲	اهداف نهایی	پیشرفت و اعتلای نظام اسلامی (تمدن‌سازی)
اسناد	پرسش ۲	اهداف نهایی	آبادانی حیات مادی و معنوی مردم
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	فراهم شدن شرایط تولید مقرون به صرفه و پایدار
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	دسترسی مناسب به نهاده‌های تولید: آب، زمین، نیروی کار، بذرها، کود، سم، تجهیزات و ماشین‌آلات
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	درآمد و تأمین مالی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	حمایت و پشتیبانی دولت: تهیه و تدارک نهاده‌ها، کمک در کنترل عوامل خسارت‌زا، تحقیقات و ...
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	ذخیره‌سازی، فرآوری، توزیع، فروش و بازاریابی محصول
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	دانش و فناوری تولید و توان به کارگیری آن
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	مدیریت مزرعه
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	جلوگیری از اتلاف محصول، حین و پس از برداشت
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	تناسب با اقلیم و مناسب بودن شرایط آب و هوایی
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	فرهنگ تولید و دانش ضمنی بین نسلی
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	توجه، تشویق و ایجاد انگیزه تولید
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	رعایت تناوب کشت
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	افزایش بهره‌وری تولید
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای کشاورزان	احیا جامعه روستایی و مشارکت مردم
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای مردم	دسترسی به غذای کافی، سالم و با کیفیت
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	نیازهای مردم	اصلاح الگوی مصرف
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای مردم	مدیریت روابط تجاری و ایجاد وابستگی متقابل
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	نیازهای مردم	درآمد کافی و رونق اقتصادی

ادامه جدول ۳

منبع داده	سؤال ارزشیابی	مضامین محوری	مضامین پایه
اسناد	پرسش ۱	نیازهای مردم	حفظ عزت و کرامت انسانی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	مسائل	اعتقاد به پتانسیل تولید ناکافی
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	منفعت‌طلبی در واردات بی‌رویه
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	مسائل	اعتقاد به «ما نمی‌توانیم»
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	مسائل	شرایط نامساعد آب و هوایی (بارندگی، دما و ...)
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	اعتقاد به بحران آب (عدم مدیریت منابع آبی)
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	خرد شدن زیاد و بدون مدیریت اراضی کشاورزی
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	قاچاق محصولات کشاورزی
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	برخورد یکسان با نظام‌های بزرگ و کوچک تولید
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	محدودیت بودجه و بودجه کم طرح‌های تولیدی
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	اعتقاد «واردات به صرفه‌تر است»
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	بالا بودن هزینه تولید
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	جایگزینی کشت و تغییر کاربری اراضی
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	نوسانات اقتصادی (نوسان نرخ ارز و ...)
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	واردات محصول با کیفیت نامطلوب
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	مسائل	تمرکز بر تعداد محدودی محصول و غفلت از سایر محصولات اساسی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	فرصت‌ها	خرید تضمینی محصولات کشاورزی
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	فرصت‌ها	نهادهای تحقیقاتی، آموزشی و ترویجی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	فرصت‌ها	وزارت جهاد کشاورزی: معاونت آب و خاک، دفتر طرح گندم و ...
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	فرصت‌ها	مشارکت مالی تولیدکنندگان
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	داشته‌ها	نهادهای متولی: وزارت جهاد کشاورزی و ...
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	داشته‌ها	کشاورزان گندم‌کار
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	داشته‌ها	کارشناسان و دانش‌آموختگان کشاورزی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	داشته‌ها	دانش آشکار و ضمنی کشاورزی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	داشته‌ها	دیدگاه اعتقادی مثبت به کشاورزی و تولید
مصاحبه‌ها	پرسش ۱	داشته‌ها	بذر بومی سازگار با اقلیم و شرایط آب و هوایی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	داشته‌ها	اقلیم متنوع و ظرفیت‌های عظیم تولید کشاورزی
مصاحبه‌ها / اسناد	پرسش ۱	داشته‌ها	مطالبه رهبران انقلاب اسلامی و اجماع نسبی بین مسئولان امر

سلسله اهداف خطمشی گندم: جابه‌جایی اهداف

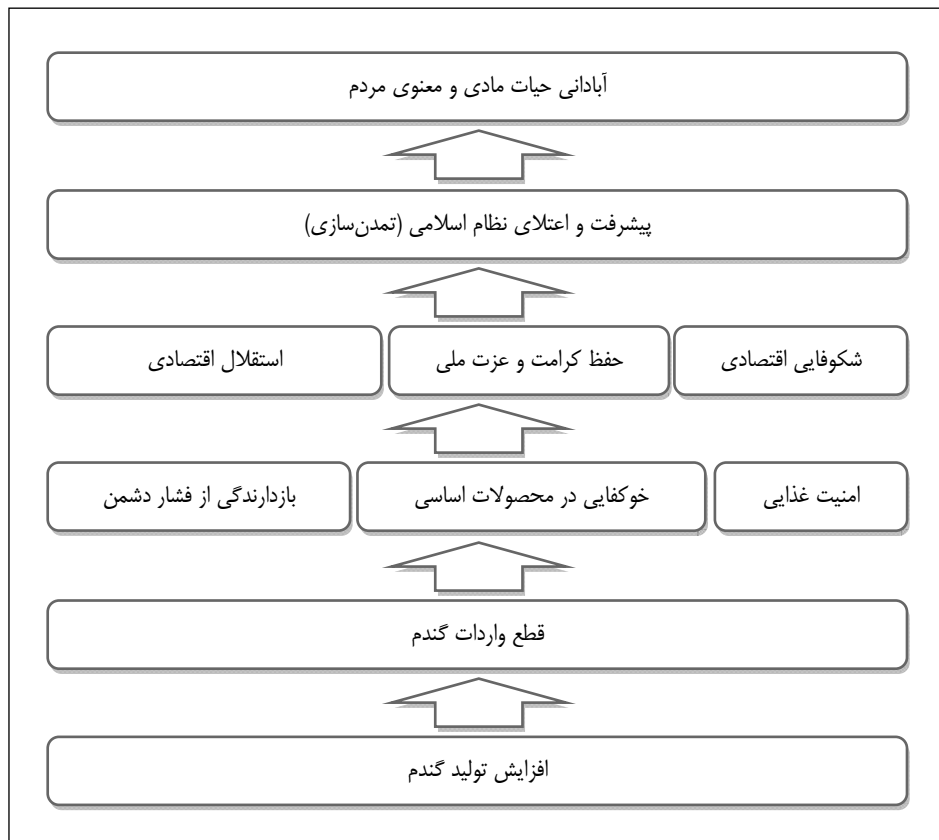
خطمشی گندم کشور، مانند هر خطمشی عمومی دیگر، به‌عنوان منطقی عملی و به‌نسبت پایدار، از مجموعه تصمیم‌های اتخاذشده، قوانین وضع‌شده، مواضع و اقدامات بازیگران منتسب به حکومت قابل انتزاع است (سوداگر، امیری و امامی، ۱۳۹۷: ۵۲۵). خطمشی گندم شامل مجموعه متعددی از تصمیم‌ها، قوانین، مواضع و برنامه‌های ملی است که به‌دنبال دستیابی به اهداف گوناگونی بوده است. این اهداف در یک سطح از اهمیت، عمومیت و گستره قرار ندارد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد، «افزایش تولید» تا رسیدن به مرز «قطع واردات»، هدف اولیه خطمشی گندم کشور بوده است. توضیح دقیق‌تر اینکه، قانون «بیمه محصولات کشاورزی»، قانون «خرید تضمینی محصولات اساسی کشاورزی» و سایر قوانین مرتبط، برای پشتیبانی از «تولید» وضع شده است. همچنین، طرح‌های «سنابل ۱ و ۲»، «طرح محوری گندم آبی» و «طرح خودکفایی گندم»، هر یک سایر امکانات و فرصت‌های کشور را به‌کار گرفته و برای «افزایش تولید گندم» تلاش کرده است. این تلاش‌ها تا سال ۱۳۸۳ برای رسیدن به نقطه «قطع واردات» و پس از آن برای حفظ این موفقیت ادامه یافت. بنابراین «دست یافتن به میزانی از تولید گندم که پاسخ‌گوی تمام مصرف داخل باشد» نخستین و مهم‌ترین هدفی بود که در عمل دنبال شد. این دستاورد بزرگ که پس از دو دهه تلاش به‌دست آمد، نقطه‌ای روشن در کارنامه گندم کشور است.

اگرچه هدف اولیه خطمشی گندم، نادرست نیست، اما نشان‌دهنده تمام اهداف آن نیز نیست. افزایش تولید و قطع واردات، پایان راه نیست، بلکه مسیری برای رسیدن به مقصدی دیگر است. تحلیل داده‌های پژوهش این مطلب را به‌روشنی نشان می‌دهد. «قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»^۱، بیانات مکرر حضرت امام خمینی و مقام معظم رهبری، اسناد پشتیبان «طرح سنابل»، صحبت‌ها و مواضع وزیر جهاد کشاورزی، همه سخن از هدفی بالاتر به میان می‌آورند، این هدف، «خودکفایی در محصولات اساسی» است. بر اساس این اسناد، «خودکفایی» نیز وسیله و ابزاری برای دستیابی به اهداف بالاتر مانند استقلال اقتصادی است. بنابراین، اهداف خطمشی گندم بسیار عمیق‌تر و مهم‌تر از افزایش تولید است.

به‌منظور تبیین ارتباط میان اهداف از نمودار وسیله - هدف استفاده شد. این نمودار به سازماندهی سلسله اهداف متوالی، از پایین‌ترین سطح تا اهداف نهایی کمک می‌کند. با کمک نمودار وسیله - هدف، اهداف خطمشی گندم کشور در شکل ۲ ترسیم شد. مفهوم کلیدی این شکل این است که پیگیری اهداف ابتدایی و اولیه، فقط زمانی توجیه دارد که زمینه‌ساز تحقق اهداف بالاتر باشد. بیان نوشتاری شکل ۲ به‌صورت مختصر این است که خطمشی گندم کشور با هدف «قطع واردات»، به‌دنبال «افزایش تولید گندم» است. «قطع واردات» به این دلیل یک موفقیت تلقی می‌شود که دستیابی

۱. اصل دوم: جمهور اسلامی، نظامی است بر پایه ایمان به: ... ۶ کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا، که از راه: ... ج. نفی هر گونه ستمگری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری، قسط و عدل و استقلال سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و هم‌بستگی ملی را تأمین می‌کند. اصل سوم: دولت جمهور اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف ذکرشده در اصل دوم، همه امکانات خود را برای امور زیر به‌کار برد: ... ۱۳. تأمین خودکفایی در علوم و فنون و صنعت و کشاورزی و امور نظامی و مانند اینها. ...

به «خودکفایی در محصولات اساسی، تأمین مایحتاج غذایی مردم، ایجاد بازدارندگی در مقابل فشار دشمن و به طور کلی امنیت غذایی کشور» را تسهیل می‌کند. پر واضح است و به طور مکرر از سوی رهبران انقلاب اسلامی تبیین شده است که «استقلال اقتصادی، حفظ کرامت و عزت ملی و نیز پیشرفت و شکوفایی اقتصادی کشور ما»، به «خودکفایی در محصولات اساسی کشاورزی و سایر نیازهای حیاتی کشور» نیاز دارد. از طرفی، «پیشرفت و شکوفایی اقتصادی» به خودی خود هدف نظام جمهوری اسلامی ایران نیست، بلکه به این دلیل مهم و مورد تأکید است که مؤلفه‌ای راهبردی در «پیشرفت و اعتلای نظام اسلامی و حرکت به سمت ایجاد تمدن نوین اسلامی» است؛ تمدنی که زمینه‌ساز «تعالی انسان‌ها و آبادانی حیات مادی و معنوی مردم جامعه» است. به این صورت روشن شد، «تولید گندم» به این دلیل مهم است که عنصری کلیدی در «پیشرفت کشور» است.

شکل ۲. نمودار وسیله - هدف خط‌مشی گندم

تا اینجا مشخص شد که اهداف خط‌مشی گندم هم‌راستا و هم‌جهت با اهداف و ارزش‌های کشور تعریف شده است. اما در عمل، برنامه‌های گندم در سطح اهداف اولیه، یعنی افزایش تولید و قطع واردات متوقف شده است. همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره شد، از ابتدای دهه ۸۰، خودکفایی گندم در دستور کار وزارت جهاد کشاورزی قرار گرفت. در نهایت در سال ۱۳۸۳، دولت «قطع واردات گندم» را به‌عنوان یک موفقیت جشن گرفت. از آن پس تا امروز نیز دولت‌های مختلف

برای حفظ همین موفقیت تلاش کرده‌اند. اما در اینجا مسئله، رسیدن یا نرسیدن به نقطه قطع واردات گندم نیست. مسئله این است که چرا با اینکه هنوز کشور به خودکفایی در تأمین مایحتاج غذایی مردم دست نیافته، حرکت اصلی - نه کارهای جاری و عادی - متوقف شده است؟ اکنون ۱۵ سال می‌گذرد که مسئولان جهاد کشاورزی، به دنبال تولید بیش از ۱۴ میلیون تن گندم در کشور هستند؛ دستاوردی که به مراتب تکرار می‌شود. افزایش تولید گندم مهم است، اما مسئله این است که قرار نبود به این دل خوش کرده و کاری بیش از آن انجام نداد. بنابراین، نتایج پژوهش گویای نوعی «جابه‌جایی در اهداف»^۱ خطمشی گندم کشور است. به این معنا که آنچه خود ابزار و وسیله تحقق اهداف برتر بود، هدف نهایی تلقی می‌شود و این تلقی موجب توقف و مانع از حرکت به سمت اهداف برتر است. به بیان دیگر، زمانی که ارزش‌ها و اصول اقتصادی‌ای مانند «تکیه بر اقتصاد ملی، تکیه بر خودکفایی، عدالت اقتصادی در تولید و توزیع، دفاع از طبقات محروم، مقابله با فرهنگ سرمایه‌داری و احترام به مالکیت، هضم نشدن در اقتصاد جهانی و استقلال در اقتصاد ملی»^۲ به‌عنوان نقشه راه پیشرفت کشور مطرح می‌شوند، توقف بر قطع واردات یک محصول اساسی و کوتاه آمدن از اهداف عالی‌تر خطاست.

بدیل‌های اهداف خطمشی گندم: راهبردهای مغفول

نتایج پژوهش نشان می‌دهد، راهبرد «تقویت تولید داخل» برای دستیابی به خودکفایی در محصولات اساسی اتخاذ شده است. در بخش قبل، به تفصیل راجع به این راهبرد بسیار مهم و حیاتی بحث شد. اکنون این پرسش مطرح است که آیا تنها مسیر دستیابی به «خودکفایی در محصولات اساسی»، دنبال کردن «افزایش تولید یک محصول اساسی تا مرز قطع واردات» است؟ آیا دولت با به‌کارگیری کامل ابزارهای خود در حوزه «تولید»، از قبیل خرید تضمینی محصولات اساسی، بیمه محصولات کشاورزی، تهیه و تدارک نهاده‌های تولید، تحقیقات و ترویج دانش کشاورزی و ایجاد ساختارهای اداری مطالبه‌گر مانند دفتر طرح گندم، به خودکفایی در محصولات اساسی خواهد رسید؟ برای تبیین پاسخ به این پرسش، می‌توان از نمودار درخت اهداف استفاده کرد. این نمودار، به دنبال شناسایی اقدامات بدیل و مسیرهای مختلف تحقق اهداف است. طبق منطق این نمودار، «خودکفایی در محصولات اساسی و تحقق امنیت غذایی مردم» به‌عنوان تنه اصلی درخت اهداف فرض می‌شود و برعکس روش نمودار وسیله - هدف، به صورت بالا به پایین، راهبردهای دستیابی به این هدف احصا می‌شود. البته شروع تحلیل داده‌ها می‌تواند از اهداف سطوح بالاتر باشد که به دلیل گستردگی بحث و خروج از حیطه پژوهش، از آن صرف نظر می‌شود.

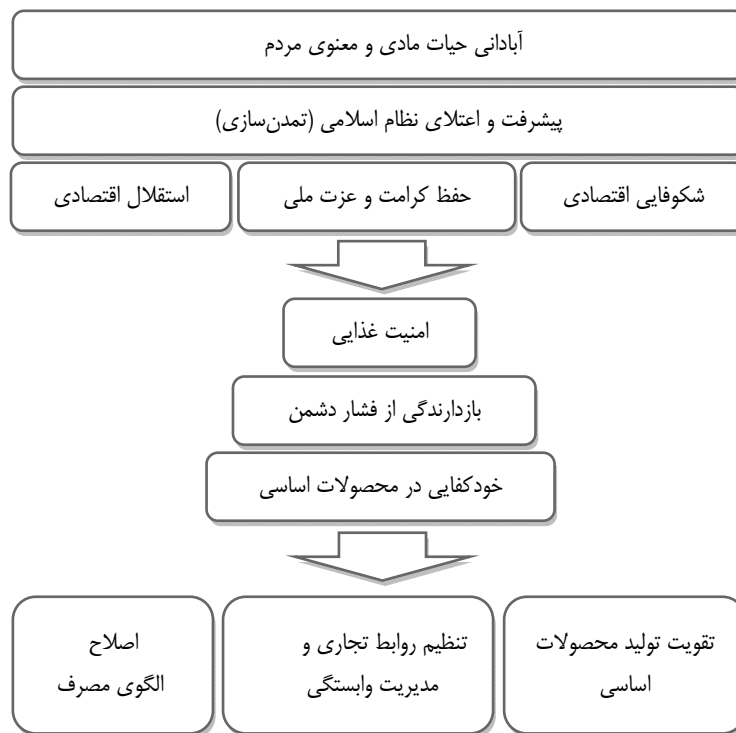
خودکفایی در محصولات اساسی واژه‌ای آشنا است که در اذهان بسیاری، معادل «قطع واردات» در نظر گرفته می‌شود. اما نتایج پژوهش نشان می‌دهد، افزایش تولید و قطع واردات، فقط یک مسیر و راهکار برای دستیابی به

1. Goal Displacement

برگرفته از منطق نمودار وسیله - هدف، زمانی که یک وسیله، هدف تلقی شود، نوعی جابه‌جایی در اهداف رخ داده است. البته جابه‌جایی اهداف با عنوان تقلب و جا زدن اهداف دیگری به جای اهداف اصلی سازمان نیز مطرح شده است (برای مثال ر.ک. به بوتی و کیت، ۲۰۰۰).

۲. برگرفته از بیانات مقام معظم رهبری حفظ‌الله در تاریخ ۱۳۹۲/۰۲/۱۴، در مورد اصول امام خمینی رحمه‌الله‌علیه و نقشه راه کشور در اقتصاد.

خودکفایی است. به بیان دیگر، اگرچه با توجه به ظرفیت‌های تولید کشاورزی ایران، افزایش تولید محصولات اساسی مختلف برای نیل به خودکفایی بسیار لازم است، اما کافی نیست. بر اساس یافته‌های پژوهش، «مدیریت وابستگی» (مهدی خواه، خانی جزنی، امامی و رمضان‌پور نرگسی، ۱۳۹۷: ۹۶-۹۷) و «اصلاح الگوی مصرف» دو راهبرد مکمل تولید برای تحقق خودکفایی است (شکل ۳). از یک طرف لازم است روابط تجاری کشور به گونه‌ای تنظیم شود که در کشورهای صادرکننده محصولات غذایی، نوعی وابستگی متقابل به محصولات کشور ما ایجاد شود، در انتخاب مبادی واردات و تنوع و تعدد آن دقت شود و همچنین با حضور فعال در منطقه و عرصه جهانی امکان تهدید دشمن را به حداقل برساند. از طرف دیگر، شایان توجه است که همه این تلاش‌ها برای تأمین نیاز مردم صورت می‌گیرد و این الگوی مصرف است که نیاز غذایی را ایجاد کرده است. از این رو، با جلوگیری از اسراف‌ها و مصرف مواد غذایی سالم و متناسب با شرایط اقلیمی کشور بسیاری از نیازهای کاذب از بین می‌رود. بنابراین برای خودکفایی در محصولات اساسی باید علاوه بر راهبرد تقویت تولید داخل، از راهبردهای دیگری نیز استفاده کرد. از ثمرات گسترده راهبردها این است که طراحی ختمش‌ها منعطف‌تر شده و امکان دستیابی به اهداف افزایش می‌یابد.

شکل ۳. درخت اهداف خودکفایی در محصولات اساسی

۱. یکی از تعابیر مقام معظم رهبری حفظه‌الله درباره خودکفایی قریب به همین مضمون است: «کشور در مسائل حیاتی و اساسی باید خودکفا باشد. نه اینکه از دیگران به کلی بی‌نیاز باشد، نه؛ اما اگر به کسی یا کشوری، در چیزی احتیاج دارد، طوری روابطش را تنظیم کند که اگر خواست آن را به‌دست آورد، دچار مشکل نشود؛ او هم چیزی داشته باشد که مورد نیاز آن کشور است؛ خودکفایی یعنی این.» (۱۳۸۵/۰۸/۱۸)

مؤلفه‌های زمینه‌ای اهداف خطمشی گندم: محدودیت‌های زمینه‌ای

«نیازها» مهم‌ترین مؤلفه‌ی زمینه‌ای در ارزشیابی آزاد از هدف محسوب می‌شوند. همان‌گونه که در پرسش‌های پژوهش مشاهده می‌کنید، ارزشیابی زمینه به‌دنبال پاسخ به این مسئله است که آیا اهداف، مطابق با نیازهای نفع‌بران برنامه تنظیم شده است؟ به بیان دیگر، ارزشیابی آزاد از هدف با انتقاد به نگاه‌های سنتی ارزشیابی مبتنی بر هدف، بر اهمیت توجه به نیازهای مخاطبان نفع‌بر برنامه تأکید می‌کند. از این دیدگاه، اهدافی که پاسخ‌گوی نیازهای نفع‌بران نباشند، کم‌ارزش محسوب می‌شود، حتی اگر برنامه به آن برسد. بر اساس یافته‌های پژوهش، خطمشی گندم کشور دو نفع‌بر کلیدی داشته است که عبارت‌اند از کشاورزان گندم‌کار و مردم کشور. زیرا از یک طرف، منفعت برنامه‌های تولید گندم متوجه کشاورزان است و از طرف دیگر، برنامه‌های گندم برای تأمین گندم مورد نیاز مردم کشور طراحی شده است. جدول ۳، مهم‌ترین نیازهای نفع‌بران را نشان می‌دهد. در عمل، برنامه‌های گندم، فقط بخشی از نیازهای کشاورزان از جمله فروش و بازررسانی، جبران خسارات و تدارک نهاده‌های تولید را جبران کرده است. اما سایر نیازهای آنها برای یک تولید مقرون به صرفه و پایدار، بدون پاسخ مناسب، رها شده است. از جمله اینکه، سیستم اعتبارات دولتی نیاز منابع مالی کشاورزان را تأمین نکرده است، کم‌توجهی به کشت دیم و حرکت به سمت بذرهای پرمحصول و آب‌بر، در بلندمدت پایداری تولید را خدشه‌دار کرده و فاصله تحقیقات، آموزش و ترویج دانش کشاورزی از مزرعه، کشاورزان را با خلأ دانشی مواجه کرده است. در مجموع می‌توان گفت اهداف خطمشی گندم، در اصل با نیازهای کشاورزان هم‌خوانی دارد، اما در عمل بسیاری از نیازها مغفول واقع شده است.

هم‌زمان با ارتقای سطح اهداف از تولید به سمت خودکفایی، مخاطب و نفع‌بر خطمشی نیز از کشاورز به مردم تغییر می‌کند. البته باید توجه داشت، در صورت گسترش دامنه راهبردهای خودکفایی به مدیریت وابستگی، گروه‌های دیگری مانند تجار به نفع‌بران برنامه اضافه می‌شوند. روشن است قطع واردات گندم به تأمین قوت غالب مردم کمک می‌کند، اما پاسخ‌گوی سایر نیازهای غذایی مردم نیست. بر اساس یافته‌های پژوهش، دولت باید به سمتی حرکت کند که زمینه دسترسی مردم به غذای کافی، سالم و باکیفیت برای یک زندگی باعزت را فراهم آورد. این مهم به‌وسیله هدف خودکفایی قابل پیگیری است که هنوز با آن فاصله وجود دارد. مردم نیز می‌توانند با اصلاح الگوی مصرف خود زمینه امنیت غذایی را فراهم کنند. به‌علاوه، رونق اقتصادی و درآمد کافی نیز به مجموعه نیازهای مردم برای تأمین معاش و خرید مایحتاج زندگی خود اضافه می‌شود.

«داشته‌ها»، «فرصت‌ها» و «مسائل»، تکمیل‌کننده دغدغه ارزشیابی آزاد از هدف در رابطه با نیازها هستند. مسائل به موانع پاسخ به نیازها (یا همان موانع دستیابی به اهداف) گفته می‌شود. نخستین مسئله پیش روی خطمشی گندم کشور، اعتقاد به کافی نبودن پتانسیل تولید و در نتیجه بی‌اعتقادی به توان تأمین غذای مورد نیاز کشور است. افرادی که چنین اعتقادی دارند، بدون اینکه ظرفیت‌های تولید را بیان کنند، محدودیت‌های آب و هوایی کشور و مدیریت نکردن منابع را با عنوان «بحران آب» بر کشور تحمیل می‌کنند، تجویز این افراد «واردات» است. نتیجه التزام به این ادعا، حفظ سایه تهدید دشمن بر سر کشور است. جدول مضامین، سایر موانع پاسخ به نیازهای مخاطبان خطمشی گندم را نشان

می‌دهد. منفعت‌طلبی از واردات محصولات اساسی مسئله دیگری است که در بسیاری از مواقع مانع تقویت تولید داخلی می‌شود. هزینه‌های بالای تولید، قاچاق محصولات کشاورزی، خرد بودن اراضی، نداشتن الگوی مناسب کشت، بی‌توجهی به نظام‌های کوچک تولید، تغییر کاربری اراضی و نوسانات اقتصادی کشور همواره تولید محصولات کشاورزی را با مشکل مواجه می‌سازد.

از آنجا که دستیابی به خودکفایی، فقط بر راهبرد تولید متمرکز است، مسائل بیان‌شده نیز در همین راهبرد محصور شده‌اند. نتیجه این محصور شدن، افزایش تنش و مناقشه در خصوص موضوعاتی مانند ظرفیت تولید کشور است. عده‌ای تنها راه رسیدن به خودکفایی را تقویت تولید می‌دانند و عده‌ای تقویت تولید را ممکن نمی‌دانند. در واقع، مشاخره‌های دامنه‌دار میان مخالفان و موافقان خودکفایی (مهدی خواه و همکاران، ۱۳۹۶)، مشاخره بر سر خودکفایی نیست، بلکه مشاخره بر سر ظرفیت تولید کشور است. از این رو به‌کارگیری راهبردهای مدیریت وابستگی و اصلاح الگوی مصرف، در کنار راهبرد تولید، باعث اجماع بیشتر در رابطه با خودکفایی و همچنین سهولت در دستیابی به آن می‌شود. در این صورت، بدون برطرف کردن کامل برخی موانع نیز تحقق خودکفایی ممکن می‌شود.

داشته‌ها و فرصت‌ها، به‌عنوان عامل مداخله‌گر و واسطه در پاسخ به نیازها عمل می‌کنند. بر اساس مضامین پژوهش، وجود نهادهای متولی مانند وزارت جهاد کشاورزی، تعداد چشمگیر کشاورزان، کارشناسان و دانش‌آموختگان کشاورزی، وجود دانش ضمنی و آشکار کشاورزی در کشور، اقلیم‌های متنوع، دیدگاه مثبت به کار، تولید و کشاورزی از جمله داشته‌ها برای دستیابی به هدف خودکفایی در محصولات اساسی هستند. فرصت‌های مالی مانند مشارکت کشاورزان، خرید تضمینی محصولات اساسی، بودجه دستگاه‌های دولتی و نهادهای تحقیقاتی نیز برای دستیابی به هدف خودکفایی قابل استفاده است (جدول ۴). در حال حاضر، فقط از فرصت خرید تضمینی محصولات اساسی به‌صورت جدی استفاده می‌شود. داشته‌های تولید و سایر فرصت‌های مالی مانند بودجه بسیاری از دستگاه‌های دولتی و نهادهای تحقیقاتی به مزرعه نمی‌رسد. به‌علاوه، تمرکز بر راهبرد افزایش تولید، داشته‌ها و فرصت‌ها را نیز محدود می‌کند، در نتیجه امکان دستیابی به خودکفایی نیز کم می‌شود.

به‌طور خلاصه، همان‌گونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، پیش روی برنامه‌های گندم کشور سلسله اهدافی قرار دارد که تحقق آنها، در گروی پاسخ به نیازهای کشاورزان و مردم است. این اهداف عبارت‌اند از: ۱. افزایش تولید گندم؛ ۲. قطع واردات گندم؛ ۳. خودکفایی در محصولات اساسی، ایجاد بازدارندگی در مقابل فشار دشمن و تأمین امنیت غذایی؛ ۴. استقلال اقتصادی، حفظ عزت و کرامت ملی و شکوفایی اقتصادی؛ ۵. پیشرفت و اعتلای نظام اسلامی؛ ۶. آبادانی حیات مادی و معنوی انسان. هر هدف، زمینه تحقق اهداف بالاتر را فراهم می‌کند و به‌عنوان وسیله تحقق آن شناخته می‌شود. تا امروز، تلاش‌های مسئولان کشاورزی کشور به تحقق دو هدف نخست، یعنی رسیدن به نقطه قطع واردات گندم، منجر شده و در این نقطه متوقف مانده است. با توقف در این سطح، جابه‌جایی در اهداف خطامشی گندم رخ داده است، یعنی، افزایش تولید و قطع واردات که وسیله‌ای برای تحقق خودکفایی و به همین ترتیب، اهداف سطوح بالاتر بود، هدف نهایی پنداشته شده است. به‌علاوه، روشن است که تنها راه رسیدن به خودکفایی، افزایش تولید گندم نیست.

یافته‌های پژوهش، گویای سه راهبرد مکمل برای خودکفایی در محصولات اساسی است: ۱. اصلاح الگوی مصرف؛ ۲. مدیریت وابستگی به همراه؛ ۳. تقویت تولید داخل. در نهایت مشخص شد که تمرکز بر یک راهبرد، آن هم در سطوح ابتدایی اهداف، باعث محدودیت داشته‌ها و فرصت‌های تحقق خودکفایی و محصور شدن به موانع خاص شده است و عبور از این موانع خاص، مشاجره‌های سیاستی فراوانی ایجاد کرده و در نتیجه، خود، مانع تحقق اهداف شده است. همچنین به بسیاری از نیازهای نفع‌بران خطمشی‌های کشاورزی به دلیل محدودیت عمق و گستره اهداف، بی‌توجهی شده است.

جدول ۴. نمای کلی زمینه خطمشی گندم کشور

اهداف نهایی	اهداف میانی	مسائل، داشته‌ها، فرصت‌ها	نیازها	برنامه‌های گندم جمهوری اسلامی ایران
استقلال اقتصادی، حفظ کرامت و عزت ملی و شکوفایی اقتصادی	الف: راهبرد تقویت تولید: افزایش تولید گندم، قطع واردات گندم ب: راهبرد اصلاح الگوی مصرف	دانشگاه‌ها: نهادهای متولی، کارشناسان و دانش‌آموختگان کشاورزی، دانش آشکار و ضمنی کشاورزی، دیدگاه اعتقادی مثبت به کشاورزی و تولید، اقلیم متنوع و ظرفیت‌های عظیم تولید کشاورزی و... فرصت‌ها: بودجه دولتی، مشارکت تولیدکنندگان و... مسائل: اعتقاد به کافی نبودن پتانسیل تولید، منفعت‌طلبی در واردات بی‌رویه، اعتقاد به بحران آب (عدم مدیریت منابع آبی)، خرد شدن زیاد و بدون مدیریت اراضی کشاورزی، قاچاق محصولات کشاورزی، محدودیت بودجه و بودجه کم طرح‌های تولیدی، بالا بودن هزینه تولید، جایگزینی کشت و تغییر کاربری اراضی، نوسانات اقتصادی (نوسان نرخ ارز و ...) و...	نیازهای کشاورزان: فراهم شدن شرایط تولید، دسترسی مناسب به نهاده‌ها، تأمین مالی، حمایت دولت، بازاریابی محصول، دانش و فناوری تولید و توان به‌کارگیری آن، مدیریت مزرعه، احیای جامعه روستایی و...	طرح سنابل گندم دیم
			طرح محوری گندم آبی	
			طرح خودکفایی گندم (طرح افزایش عملکرد و تولید)	
			خرید تضمینی گندم	
پیشرفت و اعتلای نظام اسلامی (تمدن‌سازی)	ج: راهبرد مدیریت وابستگی		نیازهای مردم: دسترسی به غذای کافی، درآمد کافی و رونق اقتصادی، حفظ عزت و کرامت انسانی و...	بیمه محصولات کشاورزی
آبادانی حیات مادی و معنوی مردم	خودکفایی در محصولات اساسی، بازدارندگی از فشار دشمن و امنیت غذایی			تهیه و تدارک نهاده‌های تولید

نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شد به ارزشیابی خطمشی‌های عمومی نگاهی نو ارائه شود. هنوز در فضای خطمشی‌گذاری کشور تحقق یا عدم تحقق اهداف خطمشی‌های عمومی معادل موفقیت یا شکست آن خطمشی‌ها در نظر گرفته می‌شود و خطمشی‌ای موفق ارزیابی می‌شود که به اهداف خود رسیده باشد، خواه این اهداف درست باشد یا نه. در این مقاله برگرفته از رویکرد ارزشیابی آزاد از هدف، درباره خود اهداف خطمشی گندم کنکاش شد. به این منظور از روش ارزشیابی

زمینه و دو ابزار تحلیلی نمودار وسیله - هدف و نمودار درخت اهداف استفاده شد. به تعبیر دقیق‌تر، پژوهشگران خود را از قضاوت درباره «دستیابی به اهداف» رها ساخته (ارزشیابی آزاد از هدف) و به بررسی دقیق خود اهداف و زمینه یکی از مهم‌ترین خطمشی‌های عمومی کشور پرداخته‌اند. دلالت‌های ارزشیابی اهداف خطمشی گندم کشور در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵. تطبیق یافته‌های پژوهش با ادبیات نظری

یافته‌ها	ادبیات پژوهش	تطبیق	دلالت‌های ارزشیابی
سلسله اهداف خطمشی گندم	<ul style="list-style-type: none"> ارزشیابی آزاد از هدف ارزشیابی زمینه (مؤلفه اهداف) زنجیره وسیله - هدف 	<ul style="list-style-type: none"> آزاد شدن از ارزشیابی‌های ابتدایی مبتنی بر هدف (سنجش میزان دستیابی به اهداف)، با تمرکز در بررسی خود اهداف با کمک نمودار ساده اما تحلیلی وسیله - هدف 	<ul style="list-style-type: none"> جابه‌جایی در اهداف خطمشی گندم کشور (هدف شدن وسیله) افزایش تولید و قطع واردات لازم است، اما کافی نیست.
بدیل‌های اهداف خطمشی گندم	<ul style="list-style-type: none"> ارزشیابی آزاد از هدف ارزشیابی زمینه (مؤلفه اهداف) درخت اهداف 	<ul style="list-style-type: none"> آزاد شدن از ارزشیابی‌های ابتدایی مبتنی بر هدف (سنجش میزان دستیابی به اهداف)، با تمرکز در بررسی خود اهداف با کمک نمودار ساده اما تحلیلی درخت اهداف 	<ul style="list-style-type: none"> نقص در راهبردهای هدف خطمشی خودکفایی محصولات اساسی تقویت تولید لازم است، اما کافی نیست. افزایش قابلیت اجماع درباره خودکفایی، در صورت گسترش راهبردها (مدیریت وابستگی و اصلاح الگوی مصرف)
مؤلفه‌های زمینه‌ای اهداف خطمشی گندم	<ul style="list-style-type: none"> ارزشیابی آزاد از هدف (توجه به نیاز) ارزشیابی زمینه (مؤلفه‌های نیازها، داشته‌ها، فرصت‌ها و مسائل) زنجیره وسیله - هدف درخت اهداف 	<ul style="list-style-type: none"> آزاد شدن از ارزشیابی‌های ابتدایی مبتنی بر هدف (سنجش میزان دستیابی به اهداف)، با وسیع کردن گستره ارزشیابی به نیازهای مخاطبان خطمشی، داشته‌ها و فرصت‌های مالی قابل استفاده و همچنین موانع و مسائل پیش روی پاسخ به نیازها، با کمک ترکیبی از نمودارهای وسیله - هدف و درخت اهداف و نیز ارزشیابی زمینه 	<ul style="list-style-type: none"> کم‌توجهی به نیازهای نفع‌بران و مخاطبان اصلی خطمشی گندم، یعنی کشاورزان و مردم بهره‌نبردن از داشته‌ها و فرصت‌ها به اندازه کافی نداشتن اهتمام کافی برای رفع مسائل محدود شدن دامنه داشته‌ها و فرصت‌ها و درگیر مسائل خاص شدن به دلیل تمرکز بر راهبرد تولید ایجاد مشاجره‌های دامنه‌دار درباره خودکفایی، به دلیل تأکید بیش از حد بر برخی داشته‌ها و بی‌توجهی به سایر راهبردهای مورد اجماع

نتایج پژوهش نشان می‌دهد در حالی که خطمشی گندم کشور، شعار خودکفایی می‌دهد، اما تاکنون فقط به دنبال افزایش تولید و قطع واردات بوده است. پژوهش حاضر تلاش کرد، شکاف میان واقعیت میدانی خطمشی با شعارها و اهداف عالی آن را به نمایش بگذارد و از این دیدگاه، زمینه‌ساز تحول و بهبود برنامه‌های گندم، از جهت «هدف» شود. اگرچه دستیابی به قطع واردات گندم نتیجه زحمات فراوانی بوده و برای کشور بسیار مهم است، اما نگاه به «قطع واردات» به‌عنوان پایان مسیر خطمشی گندم، نوعی جابه‌جایی در اهداف است. افزایش تولید به میزان مصرفی کشور، وسیله‌ای برای تحقق خودکفایی در محصولات اساسی، ایجاد بازدارندگی در مقابل فشار دشمن و تأمین امنیت غذایی

مردم است، اما نباید این وسیله به عنوان هدف نهایی تلقی شود. علاوه بر این، از مسیرها و راهبردهای مختلف منتهی به خودکفایی غفلت شده است. تقویت تولید، راهبردی حیاتی است، اما تنها مسیر منتهی به خودکفایی نیست و توسعه دقیق روابط تجاری، ایجاد وابستگی متقابل در کشورها و همچنین اصلاح الگوی مصرف نیز می‌تواند به تولید کشور در راستای حرکت به سمت اهداف عالی کمک کند. نتیجه محدودیت راهبردهای تحقق خودکفایی، عوامل زمینه‌ای خطمشی را نیز محدود می‌کند. این محدودیت تنش‌هایی در محیط خطمشی ایجاد می‌کند که خود، مانع تحقق اهداف می‌شود.

منابع

- احمدی، کریم؛ عبادزاده، حمیدرضا؛ عبدشاه، هلد؛ کاظمیان، آرزو؛ رفیعی، مریم (۱۳۹۷). *آمارنامه کشاورزی سال زراعی ۹۶-۱۳۹۵*. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، معاونت برنامه‌ریزی و اقتصادی، مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات.
- امیراحمدی، بهرام (۱۳۷۰). بررسی مصرف نان در ایران. *بررسی‌های آمار رسمی ایران*، ۳۰(۷)، ۱۵-۲۹.
- پورعزت، علی‌اصغر؛ روزبهانی، خدیجه؛ طاهری عطار، غزاله؛ سعدآبادی، علی‌اصغر (۱۳۹۳). سازمان به‌مثابه ققنوس: تأملی بر زندگی و مرگ سازمان‌های اجتماعی (مطالعه موردی: جهاد سازندگی). *مدیریت دولتی*، ۶(۳)، ۴۱۹-۴۳۶.
- حسینقلی‌پور، حکیمه؛ امیری، مجتبی؛ پورعزت، علی‌اصغر (۱۳۹۶). توسعه مدل ارزشیابی خطمشی نگهداشت اثربخش اعضای هیئت علمی در آموزش عالی. *مدیریت دولتی*، ۹(۳)، ۴۸۹-۵۱۶.
- حیدری، خلیل؛ اسماعیلی‌پور، الهام (۱۳۸۹). بررسی الگوی مصرف نان در ایران. *بررسی‌های بازرگانی*، ۴۰(۸)، ۲-۲۰.
- رحیمی، محمدرضا (۱۳۹۵). روش‌های ارزشیابی خطمشی عمومی با رویکرد اسلامی. *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی*، ۱۳، ۵۹-۷۶.
- رضایی‌منش، بهروز؛ عبدالحمید، مهدی؛ پورعزت، علی‌اصغر؛ عبدالحمید و شریف‌زاده، فتاح (۱۳۹۳). الگوی ارزشیابی خطمشی‌های عمومی در پرتو معرفت علوی. *راهبرد فرهنگ*، ۷(۲۸)، ۱۲۳-۱۵۲.
- سوداگر، هاشم؛ امیری، علی نقی؛ امامی سیدمجتبی (۱۳۹۷). واکاوی و تحلیل مفهوم خطمشی عمومی: ماهیت، صفات و غایت. *مدیریت دولتی*، ۱۰(۴)، ۵۰۳-۵۲۸.
- شکری، زینت؛ دانایی‌فرد، حسن؛ خیرگو، منصور؛ فانی، علی‌اصغر (۱۳۹۷). *فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی*، ۶(۲)، ۷۹-۹۴.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. *اندیشه مدیریت راهبردی*، ۵(۲)، ۱۵۱-۱۹۸.
- فاطمی امین، سید رضا؛ مرتضایی، اشرف (۱۳۹۲). *برنامه راهبردی زنجیره تأمین فرآورده‌های غذایی*. تهران: جهاد دانشگاهی، واحد شهید بهشتی.
- فتحی، فاطمه؛ جهانگیری، علی؛ طاهرپور، (۱۳۹۵). ارزشیابی سیاست‌های کلی اصل ۴۴ در حوزه صنعت، معدن و تجارت. *فصلنامه فرایند مدیریت و توسعه*، ۲۹(۱)، ۷۱-۹۸.
- قصور، شکوفه؛ حقیقی عبدالحمید (۱۳۹۴). مصرف نان خانوارهای ایرانی طی سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۹۲. *آمار*، ۳(۴)، ۴۶-۵۲.

قلی‌پور سوته، رحمت‌الله؛ عطاران، جواد؛ وطن‌دوست، بابک (۱۳۹۶). ارزشیابی خطمشی عمومی هدفمندکردن پارانه‌ها: از آغاز تا پایان دوره تصدی دولت دهم. راهبرد، ۸۳، ۲۷-۵۰.

گرچی‌پور، حسین؛ خاشعی، وحید؛ اسلامبولچی، علیرضا؛ اصغری صارم، علی (۱۳۹۸). الگوی ارزشیابی فرایند خطمشی‌گذاری فرهنگی با رویکرد مطالعه کیفی اسناد فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. مدیریت دولتی، ۱۱(۱)، ۴۷-۷۲.

محمدی، پیمان؛ دانایی‌فرد، حسن؛ ذوالفقارزاده، محمدمهدی (۱۳۹۷). بررسی دلالت‌های واقع‌گرایی انتقادی در ارزشیابی خطمشی علم، فناوری و نوآوری. مدیریت دولتی، ۱۰(۳)، ۳۵۷-۳۸۶.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۴). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کل کشور-۱۳۹۳. تهران: مرکز آمار ایران، دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌الملل.

مهدی‌خواه، محمد مهدی؛ خانی جزنی، جمال؛ امامی، سید مجتبی؛ رمضان‌پور نرگسی، قاسم (۱۳۹۶). گونه‌شناسی ذهنیت خطمشی‌گذاران علم و فناوری در خصوص خودکفایی؛ پژوهشی مبتنی بر روش‌شناسی کیو. فصلنامه بهبود مدیریت، ۱۲(۲)، ۸۳-۱۰۳.

مهدی‌خواه، محمد مهدی؛ خانی جزنی، جمال؛ امامی، سید مجتبی؛ رمضان‌پور نرگسی، قاسم (۱۳۹۶). نوع‌شناسی ریشه‌های مشاخره خطمشی در کشور (مطالعه موردی: خطمشی خودکفایی). مدیریت دولتی، ۹(۴)، ۵۳۹-۵۶۸.

هاولت، مایکل؛ رامش، ام (۱۳۸۰). مطالعه خطمشی عمومی (عباس منوریان و ابراهیم گلشن، مترجمان). تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.

References

- Abedi Jafari, H., Taslimi, M., Faghihi, A., & Sheikhzade, M. (2011). Thematic Analysis and Thematic Networks: A Simple and Efficient Method for Exploring Patterns Embedded in Qualitative Data Municipalities). *Strategic Management Thought*, 5(2), 151-198. (in Persian)
- Ahmadi, K., Ebadzadeh, H., Abdshah, H., Kazemian, A., & Rafiei, M (2017). *The Annual Statistics of Agriculture 1395-1396*. Tehran: Ministry of Agriculture, Deputy of Planning and Economics, Information and Communication Technology Center. (in Persian)
- Amir Ahmadi, B. (1991). The Study of Bread Consumption in Iran. *Iranian Journal of Official Statistics Studies*, 30(7), 15-29. (in Persian)
- Chambers, R. G. (2002). Information, Incentives, and the Design of Agricultural Policies. In *Gardner, B. L., & Rausser, G. C. (2002). Handbook of Agricultural Economics*. 2, 1751-1825.
- Christie, C. A., & Alkin, M. C. (2013). An Evaluation Theory Tree. In *Alkin, M. (2013). Evaluation Roots: A Wider Perspective of Theorists' Views and Influences*. Calif.: Sage. 11-57.

- Christie, C., & Alkin, M. (2005). Objectives-Based Evaluation. In Mathison S. (2005). *Encyclopedia of Evaluation*, 282-286.
- Dunn, W.N. (2015). *Public policy analysis*. Routledge. Available online at <https://books.google.com>.
- Fatemi Amin, S.R., & Mortazaei, A. (2014). *The Food Products Supply Chain Strategic Plan*. Tehran: Iranian Academic Center for Education, Culture & Research, Beheshti Center. (in Persian)
- Fathi, F., Jahangiri, A., & Taherpoor, H. (2016). Evaluation of the General Policies of Article 44 in Industry, Mines and Trade Fields. *Management and Development Process Quarterly*, 29(1), 71-98. (in Persian)
- Ghasvari, Sh., Haghighi, A. (2016). Bread Consumption of Iranian Households in the Years 2007-2014. *Statistics*, 3(4), 46-52. (in Persian)
- Gholipour Soteh, R., Attaran, J., & Vatndost, B (2017). Evaluation of target subsidies public policy: from the beginning to the end of the tenth state. *Journal of Rahbord*, 83, 27-50. (in Persian)
- Gorjipour, H., Khashei, V., Eslambolchi, A.R., & Asghari Sarem, A (2019). Developing the Evaluative Model for Cultural Policy Making Process based on Qualitative Study of Cultural Documents of Islamic Republic of Iran. *Journal of Public Administration*, 11(1), 47-72. (in Persian)
- Grant, W. (2006). Agriculture and food. In Peters B. G., & Pierre, J. (2006). *Handbook of public policy*. 309-321.
- Grant, W. (2010). Policy instruments in the common agricultural policy. *West European Politics*, 33(1), 22-38.
- Hasangholipour, H., Amiry, M., & Pourezat, A.A. (2017). Developing a Model for the Evaluation of Effective Retention Policy for Faculty Members in Higher Education. *Journal of Public Administration*, 9(3), 489-516. (in Persian)
- Heidari, KH., Esmaeilpour, E. (2010). The Study of Pattern of Bread Consumption in Iran. *Trading Reviews*, 40(8), 2-20. (in Persian)
- Howlett, M., Ramesh, M. (2001). *Studying Public Policy* (A. Monavarian & E. Golshan, Trans). Tehran: Public Management Teaching Center. (in Persian)
- Mahdikhah, M.M., Khanijazani, J., Emami, S.M., & Nargesi, GH. (2018). Exploring Perspectives of Self-Sufficiency among Science and Technology Policymakers; Application of Q Methodology. *Journal of Management Improvement*, 12(2), 83-103. (in Persian)
- Mahdikhah, M.M., Khanijazani, J., Emami, S.M., & Nargesi, GH. (2018). Typology of the Origins of Policy Controversies in the Islamic Republic of Iran; Case Study: Self-Sufficiency Policy. *Journal of Public Administration*, 9(4), 539-568. (in Persian)
- Mathison, S. (2005). *Encyclopedia of evaluation*. Sage.

- Mohammadi, P., Danaeefard, H., & Zolfagharzade, M.M. (2018). The Study of Critical Realism Implications in Evaluation of Science, Technology and Innovation Policy Making. *Journal of Islam and Management Researches*, 10(3), 357-386. (in Persian)
- Pourezat, A. A., Rozbahani Kh., Taheri Attar, Gh., & Sadabadi A. A. (2014). Organization as a Phoenix: Reflection on Life and Death in Community Organizations (Case Study: Jihad Sazandegi). *Journal of Public Administration*, 6(3), 419-436. (in Persian)
- Rahimi, M.R. (2016). The Assessment Methods of Public Policy with an Islamic Approach. *Journal of Public Administration*, 13, 59-76. (in Persian)
- Rezai-manesh, B., Abdulhamid, M., Pourezat, A.A., & Sharifzadeh, F. (2014). Model of Evaluation of Public Policies in the Light of Alavid Knowledge. *Journal of Strategy for culture*, 7(28), 123-152. (in Persian)
- Scriven, M. (1974). Evaluation Perspectives and Procedures. In Popham, W. J. (1974). *Evaluation in Education: Current Applications*.
- Scriven, M. (1991a). *Evaluation thesaurus*. Sage.
- Scriven, M. (1991b). Prose and cons about goal-free evaluation. *Evaluation Practice*, 12(1), 55-62.
- Shokri, Z., Danae Fard, H., Kheirgoo, M., & Fani, A.A. (2017). How to Evaluate the Quality of Public Policies in Iran: Exploration's Mixed Methodology Research. *Quarterly Journal of Public Organizations Management*, 6(2), 79-94. (in Persian)
- Smith, K. B., & Larimer, C. W. (2009). *The Public Policy Theory Primer*. Westview Press.
- Sodagar, H., Amiri, A., & Emami, S.M. (2018). An Analysis of the Concept of Public Policy: Nature, Traits, Ending. *Journal of Public Administration*, 10(4), 503-528. (in Persian)
- Statistics Center of Iran (2016). *Detailed Results of the General Census of the Whole Country – 2015*. Tehran: Statistics Center of Iran, Presidential office, Public Relations and International Cooperation.
- Stufflebeam, D. L. (1983). The CIPP model for program evaluation. In Madaus, G. F., Scriven, M. S., & Stufflebeam, D. L. (1983). *Evaluation models*. Dordrecht: Springer, 117-141.
- Stufflebeam, D. L. (2000). The CIPP Model for Evalutaion. In Stufflebeam, D. L., Madaus, G. F., & Kellaghan, T. (2000). *Evalutaion Models: Viewpoints on Educational and Human Services Evaluation*. Boston, MA: Kluwer Academic. 280-317.
- Stufflebeam, D. L. (2003). The CIPP model for evaluation. In Kellaghan, T., & Stufflebeam, D.L. (2003). *International handbook of educational evaluation*. Dordrecht: Springer, 31-62.
- Stufflebeam, D. L. (2004). The 21st century CIPP model: Origins, Development, and Use. In Alkin, M. (2004). *Evaluation Roots*. 245-266.
- Stufflebeam, D. L. (2013). The CIPP evaluation model: status, Origin, Development, Use, and Theory. In Alkin, M. (2004). *Evaluation Roots: A Wider Perspective of Theorists' Views and Influences*. 243-260.

Stufflebeam, D. L., & Coryn, C. L. (2014). *Evaluation theory, models, and applications*. John Wiley & Sons.

Stufflebeam, D. L., & Zhang, G. (2017). *The CIPP evaluation model: How to evaluate for improvement and accountability*. Guilford Publications.

Thissen, W. H., & Walker, W. E. (2013). *Public Policy Analysis: New Developments*. Springer.

Tucker, J. G. (2005). Goal. In Mathison S. (2005). *Encyclopedia of evaluation*. Sage.

Tucker, J. G. (2005). Objectives. In Mathison S. (2005). *Encyclopedia of evaluation*. Sage.